

Gamla ridstigen genom Hällemön.
Teckning av R. Gomér.

Gamla vägar och stigar i Stora Åby skogsbygd

Av Lars Andersson

Om man följer vägen från Stora Åby kyrka söder ut mot Smålandsgränsen, så konstaterar man att det är en mycket krokig och backig väg efter nuvarande krav på vägar. Men för drygt tvåhundra år sedan var det ännu sämre beställt. Då var det nämligen inte körväg längre än till Stoeryd som var boställe för komministern. Om det till äventyrs fanns någon storbonde som på den tiden var ägare till en vagn, så fick han parkera vagnen där och sedan kravla sig upp på hästryggen för vidare färd söderut.

Som fortsättning tog en rid- och gångväg vid från Stoeryd över Hällemön upp mot Hällegrind, där vägen delade sig. En väg gick väl i stort sett efter samma sträckning som nu, tills man kommit till Stenkilsbygrind, där den ånyo delade sig. En väg gick söderut mot marknadsplatserna i Adelöv och Hullaryd, en över Stenkilsby — Sonaby — Hemmingsby — Ermundeby — Krisseby — Alkärret — Grytbäcken — Klinten och vidare ner mot Småland.

Sedan fanns det ytterligare än kyrkväg som tog av c:a 300 meter söder om kyrkan vid gamla fattighuset över Ekängen — Klämma — Brorsstugan — Rävskinnshult — Staffanstorps — Åsgårda — Rambergstorp och över häradsallmanningen eller "härsmarka", som den kallas än i dag. Så gick den vidare mot Hässlesund och Sandkulla som var den östligaste delen av Stora Åby för hundra år sedan, men som numera tillhör Trehörna.

Brudbäcken, ett namn med tragisk bakgrund

För att återgå till ridstigen från Stoeryd till Hällegrind, som är den mest ursprungliga och nära nog i samma skick som när den övergavs för cirka 200 år sedan, så är denna den mest intressanta delen. Man kan än i dag följa stigen över kullar och moras och se hur vandringsmän till häst eller för fot, sakta men säkert nött sig ned i den stenbundna marken, så att den mer liknar ett dike än en väg. Omkring 300 meter norr om Hällegrind korsar stigen en liten bäck, som i gången tid kallades Brudbäcken. Enligt min farmor som har berättat den här historien — kanske är den en sägen — så skulle ett brudrov ha ägt rum vid nämnda ställe. Det blev en så olycklig utgång, att både brudgum och rival stod där allena när bataljen var över. Den unga bruden hade nämligen inte tålt vid påfrestningarna, utan slutade sina dagar där i djupa skogen vid den lilla bäcken, som av denna tragiska händelse fick sitt namn.

Att stigen var opålitlig även för andra vägfärdande än brudar, framgår av en berättelse av fru Ida Johansson i Disevid, född på 1840-talet. Hon hade som barn hört sin mormor berätta hur hennes förfäder red från Björstorp i Adelöv till Vadstena för att sälja smör. Men innan man passerade Hällemön, inväntade man någon annan vägfärdande att slå följe med och detta av säkerhetsskäl.

Alerydsvägen krokigare sedan den rätats . . .

År 1898 ansågs det vara dags att rätta och bredda vägen från Stora Åby till Aleryd. Den hade då gjort tjänst i 150 år. För ändamålet fick socknen 20.000 kr. av statsmedel för att finansiera ombyggnaden. Eftersom det var ett sparsamt släkte som på den tiden styrde och ställde, så inskränkte sig rätningen till fem—sex ställen. Men så skulle den breddas två alnar. Då kom något snille på att om man breddade den på den sidan där det gick åt minst fyllning, så blev ju vägföretaget billigare — med påföljd att vägen blev krokigare än den varit förut! Efter slutfört arbete hade inte mer än 13.000 kr. förbrukats, varför återstående 7.000 återsändes till staten.

Sedan vägen mellan Stora Åby och Adelöv iordningställdes på 1750-talet, gjordes en indelning av underhållet. Där om vittnar de gamla brostenarna som än i dag finns kvar till stor del, utvisande vad varje by hade att svara för i vägunderhåll. Beträffande vinterunderhållet, men 100 år senare, var det flera byar som fick svara för detta. De tilldelades en halv mil var och det fick varken vara för mycket eller för litet snö på vägen.

Budkavel från 1864

Enligt en budkavel utfärdad av Gustaf Persson i Jönsabola år 1864, skulle de budade bönderna möta vid Tyrsabola för att skotta vägen därifrån och till Skramla bro. Två man från Tyrsabola och Bäck samt en

Posthornet vid Järnstad påminner om den tid då postdiligensen mellan Linköping och Jönköping stannade där. Foto G. Frödin.

från vardera Kalvhult, Nisshult, Ershult och Topphult. "Endast duglige karlar försedda med skovlar" fick ifrågakomma. Om någon tredskades, lejdes ersättare till vad pris som helst.

Från Skramla bro till Stora Åby kyrka var Albin Andersson i Stenkilsby och Herman Johansson i Skramlan omväxlande plogmän. De använde även en stor träplog som drogs av två par hästar, medan sex man utgjorde barlast.

Att stora vägen från Stora Åby kyrka till Adelöv var livligt trafikerad förstår man därav, att det fanns gästgivaregård i Boet. Ännu på 1920-talet stod den gamla gästgivarestugan kvar. Den var rastplatsen mellan Ödeshög och Hult i Adelöv som också var gästgiveri.

Den viktigaste och äldsta bland vägarna är och var Stockholmsvägen, i viss mån nuvarande E 4, vars sträckning går genom norra delen av socknen. Där for postdiligensen fram sina turer mellan Linköping och Jönköping. En karta från 1740 över postvägarna i Östergötland visar att det fanns inte mindre än tre postgårdar i våra trakter, nämligen Skrädeberg och Råby i Ödeshög och Järnstad i Stora Åby. På sistnämnda plats finns en sten med inhugget posthorn kvar än i dag.

Vid postgårdarna var det förutom mottagande och avlämnande av post även byte av hästar, så att färden kunde fortsätta med oförminskad fart. Något annat än fullt trav godkändes inte, antingen det var uppför eller nerför i backarna. Min farmor berättade, att när hon gick i skolan vid Stora Åby kyrka på 1860-talet, tjänstgjorde sockenstugan som postkontor. "Skolepetter" tog emot och avlämnade post för hela socknen.

Postrånare tog skattepengar

Intill Skybacken eller prästgården, beroende på åt vilket håll färden gick, blåste postiljonen i sitt horn. Då var det dags för skolmästaren att knalla ner till vägen för att ta emot och avlämna post. Postiljonen var en mycket myndig herre, värre än länsman, där han dundrade fram med sitt fyrspann. Alla andra vägfarande fick hålla åt sidan när han tutade i sitt horn. Men trots att han hade två pistoler i bältet, så hände även på den tiden att postrånare var i farten.

Järnstads postkontor på diligensernas tid. Foto G. Frödin.

På vägen mellan Ödeshög och Gränna lär ett sådant postrån ha ägt rum under senare delen av 1800-talet. Postiljonen ifråga transporterade skattepengar till Jönköping. Efter framkomsten dit konstaterades att pengarna var borta. Han gick då händelserna i förväg och valde Vätterns svala böljor i stället för de handbojor som väntade honom.

För att komma över åar och bäckar gick det åt broar. Byggnaden och underhållet av dessa lades ut på olika gårdar. För bron vid Åby prästgård gick det åt gårdar som sammanlagt hade 88 mantal. Bron vid Skramlan krävde 56 mantal, Åsa bro 14 mantal och en kavelbro vid Blixthult 2 7/8 mantal. För varje bro ansvarade en brofogde att den var farbar.

För vinterunderhållet av stora landsvägen genom Lysings härad gjordes 1863 en indelning med 17 ploglag. Det skulle svara för var sin del enligt följande beskrivning på hur vägen gick från gränsen mot Göstrings härad mot söder: Häradsgränsen vid Östa — Gunnarstorp — Haddestads grind — Tjurledet — Kvarntorps bro — Vallakrogen — Krusagatan — Heijla backe — Tingsmadsbacken — lilla postvägen till Järnstad — Åby bro — marknadsplatsen — Svembs bro (Röa kroa) — Stoxerydsbacken — Skrädebergs grind — Hårdstorps grind — Stava grind — länsgränsen.

Nutida vägfarande vet inte mycket om alla dessa grindar, backar och krogar och Tingsmadsbacken, som kanske var häradets tingsplats i en grå forntid.

Fotnot

I texten nämnes om en kavelbro vid Blixthult. Nordisk Familjebok, tredje upplagan, beskriver en sådan bro: Kavelbro, vägbyggnad på sank mark, består av ett bärande lager glest lagda trädstammar eller faskiner (d. v. s. risknippen) och vinkelrätt däremot ett tätt lager rundvirke, kavlar, fasthållna genom överslag medelst hakpålar eller dymlingar. På detta underlag kan läggas en körbana.

Samma lexikon skriver om begreppet mantal bl. a. följande: Omkr. 1662 fick m. sin nuvarande betydelse, d. v. s. det tal, som uttrycker ett hemmans storlek i kameralt avseende (t. ex. 1 m., 1/8 m).

Det är bara de stora gårdarna som utgör ett helt mantal. Orrnäs herrgård i Ödeshögs socken angavs t. ex. förr som 1½ mantal, men då inräknades också Allmänninge, en stor gård i närheten som sammanlades med Orrnäs och därmed försvann som enhet.